

WAAROM IK EN NIET EEN ANDER?

DE RELATIE TUSSEN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN DE BELEVING VAN
KINDEREN. WAT KAN DE CIVIL SOCIETY HIERAAN DOEN?

BERBER HARKEMA

WAAROM IK EN NIET EEN ANDER?

DE RELATIE TUSSEN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN DE BELEVING VAN
KINDEREN. WAT KAN DE CIVIL SOCIETY HIERAAN DOEN?

Master thesis, MSc Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken
Universiteit Utrecht, faculteit Sociale Wetenschappen

21 juni 2015

BERBER HARKEMA

Studentnummer: 5508460

E-mail: b.harkema@students.uu.nl

Eerste lezer:

M. de Winter

Tweede lezer:

C. Baerveldt

Begeleider Save the Children:

M. Ros

INHOUDSOPGAVE

ABSTRACT	4
1. INLEIDING	5
2. LITERATUUR.....	7
2.1 Sociale uitsluiting en armoede.....	7
Sociale uitsluiting.....	7
Armoede	8
2.2 Gevolgen armoede voor kinderen	8
2.3 Gevolgen sociale uitsluiting voor kinderen.....	9
2.4 Armoede als veroorzaker van sociale uitsluiting	10
2.5 Beschermende factoren.....	12
2.6 Vraagstelling.....	13
3. METHODOLOGIE.....	15
3.1 Onderzoeksdesign.....	15
3.2 Respondenten	15
3.3 Dataverzameling	16
3.4 Validiteit en betrouwbaarheid	16
4. RESULTATEN	18
4.1 Gevolgen armoede.....	18
4.2 Invloed armoede op sociale uitsluiting	20
4.3 Beschermende factoren voor een positieve ontwikkeling	22
Sociale binding.....	22
Kansen voor betrokkenheid.....	23
Constructieve tijdsbesteding.....	23
4.4 Implicaties voor beleid	24
5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE.....	27
5.1 Conclusie	27
5.2 Discussie.....	27
LITERATUURLIJST.....	31
BIJLAGEN	35
Bijlage 1: Discussiegids.....	35
Bijlage 2: Brief ouders	38

WAAROM IK EN NIET EEN ANDER? DE RELATIE TUSSEN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN DE BELEVING VAN KINDEREN. WAT KAN DE CIVIL SOCIETY HIERAAN DOEN?

ABSTRACT

Samenvatting

Eén op de negen kinderen in Nederland groeit op in armoede (Steketee et al., 2013). Dit kan allerlei negatieve gevolgen voor het kind hebben, waaronder sociale uitsluiting. Dit onderzoek gaat over de gevolgen van armoede en over de invloed van armoede op sociale uitsluiting van kinderen. Hiernaast bespreekt het onderzoek welke beschermende factoren meespelen in het afvlakken van deze invloed. Data zijn verkregen door focusgroepsdiscussies te houden op drie verschillende basisscholen onder 59 kinderen in totaal. De resultaten laten zien dat armoede gevolgen heeft voor kinderen en dat armoede volgens de geïnterviewde kinderen een bescheiden invloed heeft op sociale uitsluiting van kinderen. Wanneer de beschermende factoren sociale binding, kansen voor betrokkenheid en constructieve tijdsbesteding aanwezig zijn, wordt deze invloed van armoede op sociale uitsluiting iets minder sterk. Kinderen geven aan dat charitatieve organisaties een rol kunnen spelen in de bescherming van kinderen tegen de invloed van armoede op sociale uitsluiting, zoals door kortingskaarten te verschaffen en door het organiseren van activiteiten. Dit onderzoek zorgt voor meer inzicht in de relatie tussen armoede en sociale uitsluiting en geeft aanbevelingen voor organisaties om beleid te ontwikkelen.

Abstract

One in nine children in the Netherlands grows up in poverty (Steketee et al., 2013). This can have a lot of implications for the child, amongst which is social exclusion. This paper studies the influences of poverty and its influence on social exclusion of children, according to the children. Besides this, the study addresses the protecting factors which level this influence. Data were collected on three different primary schools, totaling 59. The results show that poverty has implications for children and that poverty has, according to the interviewed children, a modest influence on social exclusion of children. When the protecting factors bonding, opportunities for prosocial involvement and constructive use of time are present, the influence of poverty on social exclusion weakens. Children say that charity organizations can play a role in protecting children against the influence of poverty on social exclusion, for example by providing discount carts and by organizing activities. This study expands our understanding of the relation between poverty and social exclusion and gives recommendations for organizations to design its policy.

WAAROM IK EN NIET EEN ANDER? DE RELATIE TUSSEN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN DE BELEVING VAN KINDEREN. WAT KAN DE CIVIL SOCIETY HIERAAN DOEN?

1. INLEIDING

In Nederland groeit één op de negen kinderen op in armoede (Steketee et al., 2013). Dit heeft grote gevolgen voor kinderen. Kinderen willen graag 'erbij horen', hetzelfde zijn en dezelfde dingen kunnen doen als vriendjes en vriendinnetjes. Arm zijn betekent echter dat er te weinig geld is voor activiteiten die gewoon zijn voor andere kinderen, zoals een bezoekje aan de bioscoop of het vieren van de verjaardag (Hoff, Dronkers & Vrooman, 1997; Jehoel-Gijsbers, 2009). In de literatuur is er veel gesproken over de invloed van armoede op sociale uitsluiting (Hoff et al., 1997; Morrow, 2001; Ridge, 2002). Zo bespraken onderzoeken onder andere dat opgroeien in armoede de kans op sociale uitsluiting vergroot, doordat de kinderen minder toegang hebben tot zaken die voor welvarende kinderen normaal zijn (Jehoel-Gijsbers, 2009; Vrooman, Hoff, Otten & Bos, 2007). De gevolgen van uitsluiting voor de kinderen zijn groot. Zo ervaren kinderen angst en eenzaamheid en missen ze veilige sociale netwerken en goede vriendschappen (Crowley & Vulliamy, 2007; Morrow, 2001). Op langere termijn kan dit resulteren in slechtere sociale netwerken (Vrooman et al., 2007).

Dit onderzoek onderzoekt wat kinderen uit gezinnen met verschillende inkomensniveaus zeggen over de gevolgen van armoede en over de relatie tussen armoede en sociale uitsluiting. Armoede is ook in Nederland een groeiend probleem (CBS/SCP, 2014), maar we weten nog steeds niet hoe in de omgeving van arme kinderen over de armoede gedacht wordt. Het is goed om de kinderen bij onderzoek dat over hen gaat te betrekken. Het is namelijk belangrijk dat kinderen participeren en een concrete, betekenisvolle en gewaardeerde bijdrage leveren (Catalano, Berglund, Ryan, Lonczak & Hawkins, 2004). Ook het Kinderrechtenverdrag noemt het recht op participatie als belangrijk recht (Unicef, 1989). Om deze reden is het belangrijk te luisteren naar de kinderen zelf, zeker wanneer het over hen gaat.

Dit onderzoek draagt op verschillende manieren bij aan de kennis over armoede. Ten eerste is er in dit onderzoek sprake van een vernieuwend onderzoeksontwerp: er zijn gesprekken gehouden met niet alleen arme kinderen, maar met kinderen van verschillende inkomensniveaus. Er zijn wel onderzoeken die ook gesprekken met kinderen gehouden hebben, maar dit waren vooral interviews en alleen met arme kinderen (Crowley & Vulliamy, 2007; van Gils & Willekens, 2010; Steketee et al., 2013). In dit onderzoek wordt er tussen de verschillende groepen – de arme kinderen en de niet-arme kinderen – gepraat over een situatie die hen allemaal aangaat. Dit onderzoek is van belang omdat we hierdoor niet alleen inzicht krijgen in wat de arme kinderen vinden wat ze missen, maar ook in wat de niet-arme kinderen denken dat arme kinderen missen en hoe ze hierin op elkaar reageren. Ten tweede

richt dit onderzoek zich specifiek op een jonge doelgroep van kinderen van maximaal dertien jaar. Veel ander onderzoek richt zich op een groep kinderen in een bredere leeftijdscategorie, waarin ook veel kinderen zitten die oud genoeg zijn voor een bijbaantje en die zo zelf invloed kunnen uitoefenen op hun armoede (Crowley & Vulliamy, 2007; Steketeet et al., 2013; Vrooman et al., 2007). De onderzochte groep in dit onderzoek is te jong om zelfstandig hun welvaart te verhogen, daarmee zorgt deze focus voor specifiekere resultaten. Tot slot wordt er in dit onderzoek specifiek onderzocht hoe charitatieve organisaties iets kunnen doen voor kinderen in armoede. De kinderen zelf worden betrokken in het zoeken naar oplossingen voor het probleem, waaruit aanbevelingen voor beleid van organisaties naar voren komen.

Om concreet te kunnen bijdragen aan het voorkomen van het feit dat armoede tot sociale uitsluiting leidt, is het waardevol om te weten wat kinderen vinden dat er gedaan moet worden. De doelgroep zelf kan een waardevolle bijdrage leveren door aan te geven wat zij zien als goede oplossing.

Het bovenstaande leidt tot de volgende onderzoeksvraag met bijbehorende deelvragen:

Wat is de invloed van armoede op sociale uitsluiting voor kinderen?

- *Wat is het belang van sociale insluiting van kinderen?*
- *Wat zijn de gevolgen van sociale uitsluiting als gevolg van armoede voor kinderen?*
- *Wat beschermt kinderen tegen sociale uitsluiting als gevolg van armoede?*

Dit artikel is als volgt gestructureerd. Het literatuurhoofdstuk bespreekt de termen 'armoede' en 'sociale uitsluiting' en presenteert de invloed van armoede op sociale uitsluiting en de gevolgen hiervan op het kind. Ook worden hier de beschermende factoren besproken. Vervolgens wordt in de methoden beschreven hoe het onderzoek uitgevoerd wordt. Hierna wordt de analyse van de resultaten gepresenteerd. De conclusie bespreekt de belangrijkste bevindingen en inzichten van het onderzoek en doet aanbevelingen voor verder onderzoek.

2. LITERATUUR

Dit hoofdstuk is verdeeld in vijf onderdelen. Het eerste onderdeel beschrijft de twee belangrijkste concepten: armoede en sociale uitsluiting. Het tweede onderdeel gaat in op de verschillende gevolgen van armoede voor kinderen. Het derde onderdeel bespreekt de gevolgen die sociale uitsluiting voor kinderen heeft. Het vierde onderdeel beschrijft de invloed van armoede op sociale uitsluiting. Het vijfde en laatste onderdeel gaat in op drie belangrijke beschermende factoren die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen en de rol die veerkracht hierbij speelt. Deze beschermende factoren zorgen ervoor dat de invloed van armoede op sociale uitsluiting minder sterk is.

2.1 Sociale uitsluiting en armoede

Sociale uitsluiting. Sociale uitsluiting is een gebrek aan participatie in de belangrijkste aspecten van de samenleving (Burchardt, LeGrand & Piachaud, 2002). Het begrip sociale uitsluiting wordt in de literatuur op verschillende manieren bekeken. Als het begrip absoluut gezien wordt, betekent het dat er twee van elkaar gescheiden groepen zijn waarbij de één helemaal uitgesloten is van de middelen die voor de andere groep wel toegankelijk zijn (Muffels & Fouarge, 2000). Meer voor de hand liggend is echter dat het begrip *relatief* opgevat moet worden. Er zijn definities die sociale uitsluiting omschrijven als het gebrek aan participatie, bijvoorbeeld in de politieke, economische en sociale functies van de maatschappij waarin iemand leeft (Tsakoglou & Papadopoulos, 2001). Wat de bovenstaande auteurs gemeenschappelijk hebben, is dat sociale uitsluiting bekeken wordt vanuit meerdere dimensies (Jehoel-Gijsbers, Smits, Boelhouwer & Bierings, 2007).

Een uitgewerkte en bruikbare definitie komt van Jehoel-Gijsbers (2004). Wat deze definitie uniek maakt, is dat ze de verschillende dimensies van sociale uitsluiting van elkaar scheidt, in vier onderdelen. Dit is ten eerste *materiële deprivatie*. Dit is het ontbreken van bepaalde duurzame goederen zoals een televisie, maar ook het feit dat men zich bepaalde belangrijke zaken niet kan veroorloven, zoals dagelijks een warme maaltijd (Guiaux, 2011). Het tweede aspect is *onvoldoende toegang tot sociale rechten*. Hier gaat het om sociale rechten die in de samenleving voor iedereen toegankelijk moeten zijn, zoals onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg. Het derde aspect is *onvoldoende sociale participatie*. Dit gaat bij kinderen om het geven van een verjaardagspartijtje, op vakantie gaan, lid worden van een (sport)vereniging of vriendjes en vriendinnetjes uit kunnen nodigen thuis (Guiaux, 2011). De laatste dimensie is *onvoldoende normatieve integratie*. Dit is het onvoldoende naleven van waarden en normen die in de betreffende samenleving centraal staan. In dit onderzoek wordt uitgegaan van twee dimensies van Jehoel-Gijsbers: *materiële deprivatie* en *onvoldoende sociale*

participatie. Deze twee dimensies zijn het beste toepasbaar op kinderen, omdat zij voornamelijk met de zaken binnen deze dimensies te maken hebben.

Armoede. Armoede is door de jaren heen op verschillende manieren gedefinieerd. Een populaire definitie is om te kijken naar hoe arm iemand *relatief* is, oftewel ten opzichte van de gemiddelde Nederlander (Vrooman & Wildeboer Schut, 2013). Deze definitie specificeert echter niet welke levensstandaard hierbij hoort. Armoede kan ook gemeten worden aan de hand van *subjectieve grenzen*: door gewone burgers te vragen naar wat zij voor een standaardgezin noodzakelijk vinden. Deze manier is echter weinig betrouwbaar, onder andere omdat termen als ‘minimaal noodzakelijk’ en ‘voldoende’ niet altijd door mensen hetzelfde worden ervaren (van den Bosch, 2001). Hiernaast is er de *objectieve budgetmethode*: hierbij wordt gekeken naar het bedrag dat mensen nodig hebben om in hun levensbehoeften te voorzien. Daarnaast is er de armoedegrens van het Sociaal en Cultureel Planbureau: *Iemand is arm als hij over een langere periode niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over hetgeen in zijn samenleving minimaal noodzakelijk is* (Vrooman, 2009). Het uitgangspunt van deze definitie is dat mensen de kosten moeten kunnen dragen die inherent zijn aan een zelfstandige huishouding (Vrooman & Wildeboer Schut, 2013). Dit basisbehoeftecriterium gaat er nog niet vanuit dat mensen zich de luxe kunnen permitteren van een auto of op verjaardagsvisite gaan, maar kijkt puur naar basisbehoeften als onderdak, voeding en kleding. In dit onderzoek wordt uitgegaan van dit criterium. In het onderzoek gaat het er namelijk om dat gezinnen vaak wel geld hebben voor de minimale basisbehoeften, maar dat er voor de extra's geen geld is.

2.2 Gevolgen armoede voor kinderen

Kinderen in Nederland die opgroeien in armoede ervaren een dagelijkse confrontatie met het geldgebrek. In het onderzoek van de Kinderombudsman geven arme kinderen zelf voorbeelden: gebrek aan dagelijkse warme maaltijden, geen nieuwe kleding wanneer dat nodig is en te maken hebben met afsluiting van water en/of elektriciteit (Steketee et al., 2013). Daarnaast geven de kinderen aan dat ze zich zorgen maken over de situatie thuis (Steketee et al., 2013). Ze maken zich zorgen over de geldproblemen, ze zijn bang om uit huis te worden gezet of om geen eten en spullen meer te hebben. Sommige kinderen hebben fysieke of psychische klachten zoals buikpijn, hoofdpijn en tekenen van vermoeidheid (Steketee et al., 2013).

Op korte termijn heeft het leven in armoede voor kinderen verschillende gevolgen. Ten eerste zijn arme kinderen verdrietig door de armoede en schamen ze zich ervoor (Crowley & Vulliamy, 2007; Hooper, Gorin, Cabral & Dyson, 2007; Ridge, 2002). Ze voelen zich verdrietig omdat anderen wel allerlei dingen kunnen kopen en kunnen doen. De schaamte uit zich bijvoorbeeld wanneer andere kinderen wel geld voor kleding krijgen van hun ouders en zij niet (Crowley & Vulliamy, 2007). Naast de schaamte en het verdriet, hebben arme kinderen een slechtere gezondheid, meer psychische problemen en een

lager welbevinden (Brooks-Gunn & Duncan, 1997; Snel, van der Hoek & Chessa, 2003). Deze slechtere gezondheid en het lager welbevinden komt door stress, door een gebrek aan groente en fruit en door een gebrek aan de juiste medische zorg (Snel et al., 2003). Tot slot vertonen kinderen die in armoede opgroeien vaker probleemgedrag en regelovertredend gedrag (Rovers, 1998). Hierbij speelt ook de houding van de jongeren zelf mee: wanneer ze zich benadeeld voelen door de armoede en ze weinig goeds van de toekomst verwachten, behoren ze nog vaker tot de categorie veelplegers (Rovers, 1998).

Een laatste korte termijneffect is dat de relatie met de ouders onder druk komt te staan. Kinderen zien dat hun ouders onder financiële druk staan door het lage inkomen. Door deze stress en problemen die de ouders ervaren, raken de kinderen gestrester (Crowley & Vulliamy, 2007; Willow, 2001). Ook hebben deze financiële tegenslagen een ongunstige invloed op de opvoedingsstijl van ouders (Bucx, 2011), wat een negatief effect op de vaardigheden van het kind heeft (Whitbeck et al., 1997).

Naast de invloed op de korte termijn, heeft armoede bij kinderen ook invloed op de langere termijn. Zo behalen kinderen in armoede gemiddeld lagere schoolprestaties, waardoor ze achterblijven in hun cognitieve en emotionele ontwikkeling (Korenman, Miller & Sjaastad, 1994). Hierbij blijkt dat hoe eerder de armoede in het leven van de kinderen optreedt, hoe ernstiger de gevolgen voor de cognitieve ontwikkeling zijn (Tominey, 2009). Door een tekortschietende opleiding hebben kinderen als volwassenen een kleinere kans van slagen op de arbeidsmarkt, met armoede als mogelijk gevolg (Kösters & Otten, 2007).

Het gros van de literatuur over armoede gaat over de gevolgen van armoede op gezondheid, de gemoedstoestand van de kinderen en sociale uitsluiting (Crowley & Vulliamy, 2007; Korenman et al., 1994; Willow 2001). Omdat sociale insluiting en sociale binding voor de ontwikkeling van kinderen van groot belang is (Catalano et al., 2004), evenals participatie in de samenleving, is het van belang om te onderzoeken hoe het zit met de sociale insluiting van arme kinderen. Daarom richt dit onderzoek zich specifiek op één van de gevolgen van armoede: sociale uitsluiting.

2.3 Gevolgen sociale uitsluiting voor kinderen

Sociale uitsluiting heeft een negatieve invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen (Crowley & Vulliamy, 2007; Morrow, 2001; Ridge, 2002). In deze paragraaf zullen eerst de directe gevolgen van sociale uitsluiting voor kinderen worden besproken. Hierna zullen de positieve effecten van vrijetijdsbesteding worden besproken. Een kind dat sociaal uitgesloten is doet namelijk minder mee aan vrijetijdsbesteding, waardoor hij de positieve effecten die vrijetijdsbesteding heeft, mist. Indirect heeft sociale uitsluiting dus via het gebrek aan vrijetijdsbesteding een negatieve invloed op de ontwikkeling van het kind.

Er zijn verschillende directe gevolgen van sociale uitsluiting. Een eerste gevolg komt doordat sociaal uitgesloten kinderen minder deel uitmaken van sociale groepen en minder vrienden hebben, waardoor ze angstiger en ongelukkiger zijn (Crowley & Vulliamy, 2007; Ridge 2002, 2007). Het maken en behouden van vrienden is belangrijk voor kinderen. Veilige sociale netwerken en goede vriendschappen zorgen voor een hoger vertrouwen in sociale zekerheid en sociale binding (Morrow, 2001). Hierdoor voelen kinderen zich prettiger. Wanneer kinderen sociaal uitgesloten dreigen te raken, kost het de kinderen veel energie om te zorgen dat ze erbij horen (Hooper et al., 2007). Tot slot willen achtergestelde kinderen net zo graag als andere kinderen vrienden maken, deelnemen aan activiteiten en bij sociale groepen horen. Deze essentiële sociale interacties worden echter ondermijnd doordat de armoede de dagelijkse interacties beperkt (Ridge, 2011).

Een ander direct gevolg van sociale uitsluiting is een negatief effect van sociale uitsluiting op de lange termijn: het littekeneffect. Armoede en sociale uitsluiting in iemands jeugd kunnen er namelijk toe leiden dat men minder onderwijs volgt, minder gezond is en bepaalde sociale gedragingen niet kent. Dit leidt tot verminderde kansen op de arbeidsmarkt en tot verminderde sociale ontwikkeling (Vrooman et al., 2007). Voor de samenleving kan dit op termijn onwenselijke gevolgen hebben. Zo wordt het menselijk talent van de nieuwe generaties niet helemaal benut, is een deel van de bevolking minder sociaal geïntegreerd en is hun kans op een laagbetaalde baan of uitkeringsafhankelijkheid groter (Vrooman et al., 2007).

Naast de directe negatieve gevolgen van sociale uitsluiting, zijn er ook indirecte gevolgen van sociale uitsluiting die via een gebrek aan vrijetijdsbesteding invloed hebben op de ontwikkeling van het kind. De Rapportage Jeugd van 2002 (Zeijl et al., 2003) wijst op het toegenomen belang van de vrije tijd als 'leertijd' voor jongeren. Zo wordt er aangegeven dat participatie in vrijetijdsvoorzieningen één van de instrumenten is om jongeren te betrekken bij de samenleving en de tweedeling tussen kansarme en kansrijke jeugd te verkleinen (Zeijl et al., 2003). Steeds meer worden de benodigde vaardigheden om tot zelfstandigheid te komen niet alleen op school en in het gezin geleerd, maar ook in de vrije tijd (Ridge & Millar, 2000). Vooral deelname aan sport en spel zijn van groot belang. Dit komt doordat het een hoge socialiserende invloed heeft en het zowel de sociale binding binnen als tussen groepen bevordert (van Lieshout, van der Meij & de Pree, 2007; Verweel, 2007).

2.4 Armoede als veroorzaker van sociale uitsluiting

Wanneer een gezin in armoede leeft, kunnen kinderen aan veel dingen niet meedoen. Dit gaat om georganiseerde en gebruikelijke activiteiten voor kinderen die buiten schooltijd plaatsvinden. Deze activiteiten worden regelmatig verricht en hebben voor de kinderen een ontplooiingsfunctie (Jehoel-Gijsbers, 2009). Zo kunnen veel ouders hun kinderen niet laten sporten omdat het lidmaatschap te duur is (Jehoel-Gijsbers, 2009). Ook kunnen de kinderen uit deze gezinnen minder deelnemen aan

recreatieve of culturele activiteiten (Hoff et al., 1997). Voorbeelden hiervan zijn schoolreisjes, muziekles of een theaterclub. Naast een lagere deelname aan regelmatige activiteiten, gaan kinderen in armoede minder op vakantie terwijl ze dat wel graag zouden willen (Hoff et al., 1997; Jehoel-Gijsbers, 2009; Roest, Lokhorst & Vrooman 2010; Snel et al., 2003). Ook doen kinderen in armoede minder mee aan uitstapjes, zoals naar een pretpark gaan, shoppen en het bezoeken van de bioscoop (Steketee et al., 2013).

Naast de lagere deelname aan sport, cultuur en uitstapjes kunnen arme kinderen ook aan andere kleinere activiteiten die voor hun leeftijdsgenoten gewoon zijn, niet meedoen. De activiteiten die hun vrienden ondernemen, de transportkosten er naartoe en de benodigde spullen hiervoor, zijn simpelweg te duur voor hen. Hierdoor raken ze buitengesloten en worden ze soms gepest (Crowley & Vulliamy, 2007). Ook hebben arme kinderen vaak geen geld om hun verjaardag te vieren omdat ze geen geld hebben voor het eten en drinken of ze gaan niet naar feestjes van hun vrienden of vriendinnen omdat ze geen geld hebben voor een cadeau (Jehoel-Gijsbers, 2009; Roest et al., 2010; Steketee et al., 2013).

Naast het geldgebrek als directe oorzaak van minder participatie van kinderen en daarmee van sociale uitsluiting, heeft geldgebrek ook indirecte gevolgen voor sociale uitsluiting. Ten eerste komt dit doordat de mate waarin de ouders van de kinderen deelnemen aan de maatschappij voorspellend is voor de mate van deelname van de kinderen. Deze deelname van ouders fungeert als voorbeeld voor de kinderen en de mate waarin zij participeren: beperkte participatie van ouders leidt tot beperkte participatie van de kinderen (Roest et al., 2013). Participatie en inkomen zijn hierbij onderling sterk gerelateerd: een hoger inkomen gaat gepaard met een hogere mate van sociale participatie (Moonen, 2010).

Het laatste indirecte verband tussen armoede en sociale uitsluiting komt doordat het huis van arme gezinnen in een armoedigere staat is. Kinderen in armoede nodigen hierdoor minder vaak vrienden thuis uit dan leeftijdsgenoten (Roest et al., 2010). Ook de slechte condities in het huis hebben een grote impact op hun sociale leven (Rice, 2006). Dit komt doordat de kinderen door de drukte en slechte omstandigheden thuis minder goed slapen en doordat ze minder gemakkelijk met vrienden thuis kunnen spelen. Dit beïnvloedt de vriendschappen die het kind aangaat en de mogelijkheden voor participatie (Rice, 2006).

Een ander gevolg van armoede is dat kinderen minder (merk)kleding en andere spullen, zoals speelgoed, schoolspullen en een mobiele telefoon, kunnen betalen (Crowley & Vulliamy, 2007; Roest et al., 2010; Willow, 2001). Het gebrek aan deze spullen heeft grote gevolgen voor het kind, die te maken heeft met het behouden van status onder de grote druk van de *childhood consumer culture* (Willow, 2001). Deze *childhood consumer culture* houdt in dat kinderen een bepaalde status verlenen aan het hebben van de juiste spullen, zoals kleding en apparaten. Wanneer het kind deze juiste spullen

niet heeft, komt het lager in de rang. Ridge (2011) wijst er in een kwalitatieve studie op dat het juist voor kinderen erg belangrijk is om 'erbij te horen', door bijvoorbeeld de juiste kleding te dragen. Deze *childhood consumer culture* en het belang om erbij te horen, dragen eraan bij dat het voor het sociale leven van een kind slecht is om deze dingen niet te hebben. Dit kan voor kinderen – meer dan voor volwassenen – leiden tot sociale uitsluiting (Ridge, 2011).

Er zijn een aantal factoren die meespelen in de kindertijd, die het verband tussen armoede en sociale uitsluiting kunnen afvlakken. Hierdoor raakt een kind dat opgroeit in armoede niet vanzelfsprekend uitgesloten. Wanneer een kind veel beschermende factoren in de omgeving heeft, zoals sociale binding, kansen voor betrokkenheid en een constructieve tijdsbesteding, heeft het kind meer kans om de problemen die de armoede met zich meebrengt, het hoofd te bieden (Ince, van Yperen & Valkestijn, 2013). Hierdoor is het kind waarschijnlijk minder uitgesloten dan zou worden verwacht. Ook heeft elk kind een bepaalde mate van veerkracht in zich, wat evenwicht kan bieden tegen de risico's van opgroeien in armoede. De relatie tussen armoede en sociale uitsluiting wordt onder bepaalde voorwaarden dus afgezwakt. De volgende paragraaf gaat hier op in.

2.5 Beschermende factoren

De eerste beschermende factor is *sociale binding*. Het gaat hier om een emotionele band en de binding die een kind heeft met sociale relaties in het gezin, zijn vriendengroep, school en wijk. Warme en ondersteunende relaties versterken deze sociale binding, waarbij de basis ligt in de band en interacties van het kind met de opvoeders. De kwaliteit van deze relaties speelt een essentiële rol in het zich ontwikkelen en opgroeien tot een gezonde volwassene (Catalano et al., 2004). Wanneer een kind opgroeit in armoede, maar toch hechte relaties heeft met gezinsleden en leeftijdsgenoten, beschermt dit het kind er tegen om sociaal uitgesloten te raken.

De tweede beschermende factor zijn de *kansen voor betrokkenheid*. Kinderen moeten zich gewaardeerd voelen en ze moeten de kans krijgen om een concrete bijdrage te kunnen leveren aan bijvoorbeeld de familie, de gemeenschap of de school. Om als kind de belangrijkste interpersoonlijke vaardigheden te verwerven in de vroege ontwikkeling, moeten mogelijkheden voor interactie en participatie aanwezig zijn. In de jeugd is het voornamelijk belangrijk dat ze interactie kennen met positief georiënteerde leeftijdsgenoten en dat ze kunnen bijdragen aan de groep (Catalano et al., 2004). Ook de kansen voor betrokkenheid spelen een rol in het beperken van de invloed van armoede op sociale uitsluiting. Wanneer een kind zich gewaardeerd voelt en interactie heeft met leeftijdsgenoten, zal het minder snel sociaal uitgesloten raken als gevolg van armoede.

De derde beschermende factor die in dit onderzoek gebruikt zal worden, is *constructieve tijdsbesteding*. Dit gaat om de kansen die er zijn voor kinderen om deel te nemen aan verschillende soorten van vrijetijdsbesteding, zoals creatieve activiteiten (bijvoorbeeld muziek en theater) of

jeugdprogramma's (via sport, clubs, verenigingen). Dit gaat ideaal gezien om activiteiten die jongeren in contact brengen met volwassenen die hen aanmoedigen en ondersteunen (Benson, Leffert, Scales & Blyth, 1998). Wanneer kinderen de mogelijkheid hebben om aan verschillende vormen van vrijetijdsbesteding deel te nemen, zal de armoede minder snel leiden tot sociale uitsluiting.

Tot slot kan de veerkracht een kind beschermen en tegenwicht bieden tegen risico's. Kinderen kunnen hierdoor succesvoller zijn dan verwacht zou worden op basis van alle problemen waar ze tegenaan lopen (Alvord & Grados, 2005; Brooks, 2006). Hierdoor wordt, ondanks alle risico's waar het tegenaan loopt doordat het in armoede opgroeit, bescherming geboden tegen de invloed van armoede op sociale uitsluiting. Er zijn verschillende factoren die zorgen voor veerkracht. Dit zijn ten eerste individuele kenmerken, zoals zelfregulatie en een positief zelfbeeld (Masten & Coatsworth, 1998). Een tweede factor is een gezaghebbende opvoedingsstijl, waarin ouders zowel responsief als veeleisend zijn (Baumrind, 1991). Ook andere familiekenmerken, zoals structuur, intimiteit en cohesie zijn beschermende factoren bij veerkracht (Benzies & Mychasiuk, 2009). De laatste factor bij veerkracht is support vanuit de gemeenschap. Leerkrachten, coaches of de kerk kunnen buffers zijn voor kinderen *at-risk* (Masten, 2001).

Voor dit onderzoek zijn deze drie beschermende factoren van expliciet belang, omdat dit essentiële eisen zijn voor goede opgroeimogelijkheden. In dit onderzoek wordt nagegaan of aan deze factoren voor de arme kinderen aan voldaan wordt.

2.6 Vraagstelling

Op basis van de literatuur zijn in deze paragraaf verschillende verklaringen voor de invloed van armoede op sociale uitsluiting bij kinderen besproken en is er besproken hoe deze sociale uitsluiting kan worden tegengegaan. De meeste van deze onderzoeken zijn echter geschreven op basis van enquêtes, ingevuld door 'arme' kinderen of op basis van interviews met arme kinderen. Wat nog niet duidelijk is, is wat kinderen van verschillende inkomensniveaus in focusgroepen zeggen over hoe armoede sociale uitsluiting in Nederland beïnvloedt en hoe dit kan worden tegengegaan. Deze aanpak is interessant doordat kinderen van verschillende inkomensniveaus de discussie met elkaar aangaan in de focusgroepen. Hierdoor versterken de respondenten elkaar of kan er juist genuanceerd worden, wat kan leiden tot vernieuwende uitspraken. Ook kan er worden gekeken of er verschil is tussen wat niet-arme kinderen denken dat arme kinderen meemaken, en wat arme kinderen zelf aangeven mee te maken. Dit artikel onderzoekt deze vraag aan de hand van de volgende vraagstellingen:

1. *Welke gevolgen van armoede ervaren arme kinderen in Nederland en welke invloed van armoede op sociale uitsluiting ervaren ze?*

2. *Wordt er voor arme kinderen in Nederland voldaan aan de beschermende factoren sociale binding, kansen voor betrokkenheid en constructieve tijdsbesteding, die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen?*
3. *Wat voor beleid zou gemaakt kunnen worden, om sociale uitsluiting als gevolg van armoede tegen te gaan?*

3. METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de methoden van het onderzoek. Er wordt ingegaan op het onderzoeksdesign, de selectie van de respondenten, de wijze van dataverzameling, de data-analyse, de validiteit en de betrouwbaarheid.

3.1 Onderzoeksdesign

Dit onderzoek is een explorerend onderzoek met een kwalitatieve benadering (Babbie, 2006). Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van focusgroepsdiscussies onder groepjes kinderen. Deze kinderen zijn gevonden via leerkrachten van basisscholen die mee wilden werken. Het onderzoek is op drie scholen afgenomen, één keer in groep 7 en twee keer in groep 8. In de groepen 8 zijn in totaal zeven discussies geweest, in de groep 7 drie discussies (zie tabel 1). De onderzochte variabelen zijn armoede en sociale uitsluiting. Alle discussies zijn geheel uitgewerkt en daarna geanalyseerd met behulp van het programma Atlas.TI. Hiervoor zijn voorafgaand aan de discussies inductieve codes opgesteld. Dit zijn codes op basis van de literatuur (Hennink, Hutter & Bailey, 2011). Voorbeelden van inductieve codes zijn 'schaamte', 'verjaardag niet vieren' en 'minder deelname aan sport'. Ook gedurende het analyseren kwamen hier nog codes bij, de deductieve codes, die niet op basis van de literatuur opgesteld waren. Voorbeelden van deductieve codes zijn 'buitengesloten raken', 'zelf moeten werken' en 'jaloezie'. Aan alle relevante zinnen of tekstdelen is een code gekoppeld, waarna deze stukken tekst zijn gecategoriseerd in betekenisvolle categorieën (Hennink et al., 2011). Tot slot zijn de resultaten beschreven aan de hand van de verschillende deelvragen.

3.2 Respondenten

De interviews zijn afgenomen onder tien focusgroepen met elk vijf of zes kinderen tussen de tien en de dertien jaar oud. De kinderen hadden verschillende achtergronden. Ten eerste was het aantal jongens en meisjes goed verdeeld (25 jongens en 34 meisjes; zie Tabel 1). Daarnaast waren er, voor zover bekend, ongeveer zeven van de 59 respondenten arm thuis (12%). Omdat één op de negen kinderen in Nederland arm is (Steketee et al., 2013), wat neerkomt op elf procent, is dit een correcte afspiegeling van de Nederlandse kinderen. De scholen stonden zowel in dorpen als steden en in het noorden van het land en het westen. De kinderen zijn benaderd via leerkrachten op scholen. De leerkrachten zijn persoonlijk benaderd via het informele netwerk van de onderzoeker en via Save the Children. De leerkracht werd uitgelegd dat het om een onderzoek over armoede ging, waarbij naar de mening van de kinderen wordt gevraagd. Wanneer de leerkracht toestemming gegeven had voor het onderzoek, heeft de leerkracht een brief gestuurd naar alle ouders om toestemming voor het onderzoek te vragen. Deze brief is door de onderzoeker opgesteld (zie bijlage 2). Geen van de

gevraagde ouders heeft een bezwaar tegen het onderzoek ingediend. Ter plekke in de klas is er aan de kinderen gevraagd of ze mee wilden werken aan een onderzoek over armoede; ook hier heeft niemand geweigerd. Op drie basisscholen in drie verschillende dorpen en steden zijn de focusgroepen afgenomen: in Vries (Drenthe), Amsterdam en Den Haag. De kinderen uit één focusgroepsdiscussie kwamen uit dezelfde klas.

TABEL 1: Aantal groepjes en respondenten per stad

Stad	Aantal focusgroepen	Aantal respondenten	Aantal jongens/meisjes
Vries	4	23	9/14
Amsterdam	3	18	6/12
Den Haag	3	18	10/8
Totaal	10	59	25/34

3.3 Dataverzameling

De focusgroepsdiscussies vonden plaats op de school waarop de kinderen zaten. Als eerst werd besproken dat de anonimiteit te allen tijde gewaarborgd zal blijven. Hiernaast werd er gevraagd of de discussie mocht worden opgenomen om uit te kunnen werken. Geen van de kinderen had hier moeite mee. De gesprekken duurden 45 tot 75 minuten. Na tien discussies trad er verzadiging in de informatie op, waardoor een extra focusgroepsdiscussie weinig extra informatie zou opleveren. Dit komt overeen met wat is te vinden in de literatuur (Hennink et al., 2011). De discussies konden onderverdeeld worden in drie onderwerpen. Allereerst werd er besproken welke invloed de kinderen denken dat armoede heeft op het leven van kinderen. Voorbeelden van vragen hierover zijn: ‘Hoe komt het denk je, als er bij sommigen thuis te weinig geld is?’ en ‘Wat denk je dat kinderen die opgroeien met weinig geld missen?’. Ten tweede werd besproken welke invloed armoede heeft op sociale uitsluiting. Vragen die hierover gesteld zijn, zijn bijvoorbeeld: ‘Denk je dat kinderen met minder geld thuis wel eens dingen zouden willen doen, maar dat ze dat niet kunnen doen omdat er te weinig geld is?’ en: ‘Heb je het gevoel dat de kinderen die minder geld hebben, minder vaak kunnen mee doen aan dingen?’. Tot slot werd besproken wat de kinderen vinden dat organisaties zouden kunnen doen voor kinderen in armoede.

3.4 Validiteit en betrouwbaarheid

De validiteit van een onderzoek geeft aan in hoeverre het meet wat het moet meten (van Zwieten & Willems, 2004). Om deze validiteit te waarborgen is bij de interviews gebruik gemaakt van

een discussiegids: een leidraad voor focusgroepsdiscussies waarin de vragen van de onderzoeker staan (Hennink et al., 2011). Hierdoor kon er telkens nagegaan worden of alle onderwerpen en vragen behandeld zijn, waardoor er tussen de verschillende discussies en vragen zo weinig mogelijk verschil zit. Zie bijlage 1 voor deze discussiegids. De validiteit is hiernaast verhoogd door bij het transcriberen van de discussie zo dicht mogelijk bij het taalgebruik van de jongeren te blijven.

Het onderwerp armoede is een gevoelig onderwerp; dit kan ervoor zorgen dat de antwoorden minder betrouwbaar zijn. Het kan namelijk zijn dat de kinderen niet willen vertellen over hun armoede of dat de niet-arme kinderen de arme kinderen niet willen afvallen. Dit leidt tot sociaal wenselijke antwoorden, wat af doet aan de betrouwbaarheid. Toch leek het in de groepen erop dat de kinderen vrijuit hun mening over kinderen in armoede durfden te vertellen. Door zoveel mogelijk vanaf het begin van de gesprekken een vertrouwensband met de kinderen en tussen de kinderen onderling te creëren is geprobeerd om deze eventuele problemen met de betrouwbaarheid te voorkomen. Ook bij groepjes waarin arme kinderen zaten, is heel openlijk en met respect voor het kind in armoede gepraat over het onderwerp. Verder is er, om de betrouwbaarheid te vergroten, met groepjes op verschillende basisscholen gepraat. Tot slot zaten in veel groepjes arme kinderen, waardoor er zowel naar arme kinderen als naar niet-arme kinderen geluisterd is.

4. RESULTATEN

De resultaten zijn geordend aan de hand van de drie gestelde deelvragen: de gevolgen van armoede en de invloed van armoede op sociale uitsluiting; de vraag of er voldaan wordt aan de beschermende factoren voor positief opgroeien; en wat voor aanbevelingen de kinderen geven om sociale uitsluiting als gevolg van armoede tegen te gaan.

4.1 Gevolgen armoede

In de gesprekken noemen de kinderen verschillende gevolgen van armoede. Hieronder zijn de vijf belangrijkste gevolgen uitgewerkt, te weten: armoede is vervelend voor de kinderen; ze schamen zich ervoor; arme kinderen voelen de financiële druk en stress van hun ouders; ze zijn jaloers op niet-arme kinderen en ze moeten zelf werken voor hun geld of klusjes doen in huis.

Het eerste gevolg van armoede wat genoemd wordt door de kinderen, is dat kinderen het vervelend en niet leuk vinden om arm te zijn. De kinderen geven aan dat ze het zielig vinden en het zelf ook echt niet leuk zouden vinden. Dit wordt door een kind geïllustreerd: *“Je denkt dan: waarom ik? Waarom ben ik nou zo arm en niet een ander?”* Door een aantal kinderen wordt hier tegenin gebracht dat het wel heel erg voor ze is, maar dat zij ook niet weten wat het is om wel veel geld te hebben. Hierdoor wordt het wat minder erg gevonden. Een vriendin van een meisje dat aangeeft arm te zijn, benoemt deze twijfels ook: *“Maar soms heb ik wel zoiets van: waarom maak je er zo’n groot probleem van?”* Door andere kinderen wordt aangegeven dat arme kinderen ook wel veel overdrijven en liegen over hun armoede om het erger te maken. Door een arm kind wordt gezegd dat ze thuis weliswaar niet zoveel geld hebben, maar dat het meevalt wanneer je het vergelijkt met de situatie in Afrika of Zuid-Amerika. Wanneer een ander kind hierop reageert door te zeggen dat de armoede in Nederland ook wel groot kan zijn, reageert hij: *“Ja, maar niet té. Iedereen heeft hier wel eten zeg maar.”* Andere arme kinderen geven wel aan dat ze het soms wel heel erg en lastig vinden om arm te zijn, omdat ze niet alles kunnen doen wat leeftijdsgenoten wel kunnen.

Het tweede gevolg van armoede is de schaamte die kinderen voelen. Veel kinderen geven aan dat ze denken dat arme kinderen zich ervoor schamen dat ze arm zijn en dat ze er alles aan doen om de armoede te verbergen. Zo wordt er gezegd dat arme kinderen niet durven te zeggen dat ze arm zijn en dat ze op school zeggen dat ze genoeg geld hebben. Hiernaast wordt aangegeven dat ze waarschijnlijk onzeker zijn over de armoede en dat ze zich er daardoor voor schamen. Een voorbeeld waarin zich dit uit is dat ze zich ziek melden bij bijvoorbeeld een schoolreisje, in plaats van toe te geven dat ze het niet kunnen betalen: *“Misschien dat je je ervoor schaamt? Dat je zegt dat je ziek bent in plaats van dat je zegt dat je niet mee kan vanwege het geld.. Dat zou ik wel een klein beetje snappen, want anders komen er roddels enzo.”* Eén van de arme kinderen geeft ook aan dat ze zich schaamt

wanneer ze wel eens dure spullen hebben thuis: *“Maar dan denken ze dat wij die tv hebben gekocht, dat ding is wel achthonderd euro ofzo, maar die hebben we gekregen.”*

Ten derde wordt er door de kinderen aangegeven dat ze ook financiële druk en stress van hun ouders voelen. Een respondent uit een arm gezin illustreert wat hij ervaart wanneer de ‘blauwe envelop’ op de deurmat valt: *“Weet je die belasting, die blauwe envelop.. soms zie ik er drie. En als ik dan soms wat van mijn zakgeld wil kopen, dan kan dat dus niet. Want dan heeft mijn moeder het geld nodig. En dan zie ik die blauwe envelop en dan denk ik: oh nee, he.”* Niet-arme kinderen geven daarentegen juist weer aan dat zij in het algemeen niet perse gelukkiger zijn dan arme kinderen. Hun ouders moeten bijvoorbeeld altijd de hele dag werken en dan zien ze hun ouders weinig. Dat zijn nadelen die zij ondervinden.

Ten vierde wordt er aangegeven dat arme kinderen jaloers zullen zijn op de niet-arme kinderen. Een arm kind benoemt dit: *“Nou, dan heeft iedereen een nieuwe fiets en een mobiel. En dan voel je je toch wel een beetje verdrietig.”* Ook kinderen die niet arm zijn herkennen dit en geven aan dat arme kinderen jaloers zijn op de niet-arme kinderen. De vriendinnen van een arm meisje benoemen dat ze het vaak ook wel aan haar zien: *“Dan vertrekt haar gezicht bijvoorbeeld, of dan zie je aan haar gezicht dat ze denkt: waarom kan ik dat nou niet?”* Toch denken andere kinderen dat het wel meevalt. Zij geven aan dat arme kinderen de armoede gewend zijn en dat ze tevreden zijn met wat ze hebben. Hiervan zien ze ook de positieve kant, omdat volgens hen arme kinderen blij zijn met de kleine dingen. Ook voor de toekomst wordt dit gezien als iets positiefs, wat door een niet-arm kind geïllustreerd wordt: *“Als je arm bent, ben je tevreden met minder. Dat is wel goed voor later. Want als je heel verwend bent dan is dat ook niet goed.”*

Tot slot wordt er genoemd dat arme kinderen soms zelf moeten werken om dit geld aan hun ouders af te staan, of dat ze meer klusjes moeten doen thuis. Een kind legt dit uit: *“En dan moet ik dat geld wat ik verdien met mijn krantenwijk afstaan aan mijn ouders, omdat we anders niet genoeg geld hebben voor de hele week.”* Hierdoor hebben ze minder tijd voor sociale dingen en afspreken met vrienden. De niet-arme kinderen vinden dit heel erg voor de arme kinderen, enkelen noemen het zelfs kinderarbeid. De armere kinderen zelf geven ook aan dat ze het niet zo leuk vinden, maar nemen hun ouders wel in bescherming. Wanneer er aan een arm kind gevraagd wordt wat hij ervan vindt dat hij het geld moet afstaan, zegt het kind: *“Nou, het is maar soms hoor. En ik vind dat wel prima, maar ook wel weer jammer.”* Een ander arm kind geeft ook aan dat ze het wel jammer vindt, maar niet zo heel erg. Dit vijfde gevolg van armoede dat door de kinderen wordt genoemd komt overeen met wat eerder werd beschreven als sociale uitsluiting. De volgende paragraaf gaat hier nader op in.

4.2 Invloed armoede op sociale uitsluiting

In de gesprekken worden verschillende redenen genoemd waarom armoede van invloed is op sociale uitsluiting. Hieronder worden de vijf belangrijkste gevolgen uitgewerkt, te weten: arme kinderen zijn achtergesteld en buitengesloten en dit wordt versterkt door de *childhood consumer culture*; ze hebben minder toegang tot materiële zaken; ze hebben minder geld voor vakanties, uitstapjes en verjaardagen; er is minder geld voor sport en cultuur; en ze durven vrienden of vriendinnen minder gemakkelijk mee naar huis te nemen.

Ten eerste geven de kinderen aan dat ze denken dat kinderen door armoede achtergesteld en buitengesloten raken. Zo geven de kinderen aan dat een arm kind zich vaak alleen voelt, niet overal voor uitgenodigd wordt, er niet bij hoort en wel eens wordt gepest. Ze raken hierdoor buitengesloten van de andere kinderen. Zo voelt het ook, vertelt een arm kind aan de hand van het volgende voorbeeld: *“Nou, dan heeft iedereen een nieuwe fiets en een mobiel en dan zijn ze op vakantie geweest. En dan voel ik me toch wel een beetje, nou.. buitengesloten.”* Vooral het gebrek aan een telefoon wordt door verschillende kinderen genoemd als iets waardoor een kind er niet helemaal bij hoort. Vooral doordat iemand daardoor niet helemaal mee kan doen en niet in WhatsAppgroepen¹ zit, raken de armere kinderen buitengesloten en afgesloten van de rest. Sommige andere kinderen vinden dat populariteit helemaal niet met armoede te maken heeft, maar alleen met de persoon zelf. Een arm kind beaamt dit: *“Ik heb gewoon vrienden in de klas en daar kan ik gewoon mee leven. Ik hoef niet perse aan de top te staan.”*

Het buitengesloten raken door een gebrek aan materiële zaken als een telefoon, wordt versterkt door de *childhood consumer culture*, welke in het literatuurhoofdstuk toegelicht is. Zo wordt er aangegeven dat een kind er minder bij hoort wanneer hij geen mobiele telefoon heeft, mede doordat het kind daardoor geen toegang heeft tot sociale media zoals Facebook² en Snapchat³. Wanneer er door een kind geopperd werd dat een arm kind al blij zou zijn met een Nokia⁴, wordt er door de andere kinderen met gelach en gegrinnik gereageerd. Dit bevestigt de hoge eisen die binnen de *childhood consumer culture* door kinderen aan elkaar worden gesteld. Hiernaast noemen de kinderen uit de focusgroepen dat je aan een kind kunt zien dat het arm is, doordat het bijvoorbeeld geen mooie rekenmachine heeft of geen of een oude fiets. Een kind benoemt dat: *“En sommigen hebben geen fiets!”* waarop een ander reageert: *“Of echt een hele oude fiets.. die zijn heel lelijk en helemaal verroest.”* Ook zeggen de kinderen dat arme kinderen zich alleen voelen en er niet echt bij horen, doordat iedereen om hen heen meer spullen heeft.

¹ WhatsApp is een *app* op je telefoon waarmee je berichten kunt sturen. In een WhatsAppgroep zit je met meerdere mensen en kun je elkaars berichten lezen.

² Facebook is een website waarop mensen een eigen profiel hebben en waar men berichten en foto's op plaatst.

³ SnapChat is een *app* op de telefoon waarmee je foto's kunt sturen die maar beperkte tijd te zien zijn.

⁴ Het telefoonmerk Nokia wordt hierin gezien als een ouderwetse telefoon.

Ten tweede geven de kinderen aan dat arme kinderen minder toegang hebben tot basisbehoeften zoals eten, kleding, speelgoed en spullen, waardoor ze minder mee kunnen komen. De kinderen noemen dat arme kinderen minder kunnen eten en ook minder gevarieerd eten. Ze gaan volgens hen ook nooit naar een restaurant en halen vaak eten bij de Voedselbank. Een arm kind is het hier niet helemaal mee eens: *“Ik eet niet elke dag hetzelfde, mijn moeder maakt verschillende dingen. Aan het eind van de week mixt ze dan de restjes. Daar kan ik wel mee leven.”* Dit arme kind is dus wat positiever over zijn situatie dan niet-arme kinderen. Wanneer één kind noemt dat arme kinderen waarschijnlijk minder merkproducten in huis hebben, wordt er door anderen verontwaardigd gereageerd. Dit is ook niet nodig, menen zij. Ook hebben arme kinderen volgens de anderen minder kleding en is de kleding die ze hebben vaak goedkoop of tweedehands. Sommige kinderen vinden dit sneu voor de anderen, hoewel anderen vinden dat dit net zo mooi kan zijn: *“Wel goedkoop, maar net zo mooi. Ik vind er niets mis mee!”* Ook wordt gezegd dat arme kinderen minder moderne apparaten hebben. Hierdoor lopen de arme kinderen op die vlakken achter, wat uitgelegd wordt door een kind: *“Dat je achterloopt met dingen, bijvoorbeeld technologie, zoals een telefoon. Dan hebben wij allemaal een iPhone 5 of 6 en jij misschien niet eens een iPhone.”*

De derde manier waarop armoede volgens de geïnterviewde kinderen invloed heeft op sociale uitsluiting, is dat arme gezinnen minder geld hebben voor uitstapjes, vakanties en verjaardagen. Veel kinderen geven aan dat arme kinderen nooit naar een pretpark, zwembad of bioscoop kunnen. Dat vinden ze heel jammer voor hun leeftijdsgenootjes. Een arm kind zelf vindt dat dit niet overdreven moet worden. *“Het is wel jammer, maar je gaat er niet dood aan.”*, wordt er gezegd. Een ander probleem dat zowel de arme als de niet-arme kinderen noemen zijn schoolreisjes. Veel ouders die arm zijn hebben hier geen geld voor. Een arm kind vertelt er over: *“Ja en ik mag misschien ook niet mee op schoolreis. Dat kan papa niet betalen.”* Ook vinden verschillende kinderen het lastig voor arme kinderen als ze hun verjaardag niet kunnen vieren of geen geld hebben voor een cadeautje voor een ander. Eén kind brengt hier tegenin dat dit geen probleem hoeft te zijn: *“Mensen die om jou geven vinden het toch niet zo erg als je geen duur cadeautje koopt?”* Tot slot geven de kinderen aan dat arme kinderen veel minder vaak of nooit op vakantie gaan. Veel kinderen vinden dit een groot gemis voor de arme kinderen. Eén kind vat het missen van deze vrijetijdsactiviteiten als volgt samen: *“Maar dan kunnen ze dat niet doen want dat kost dan teveel geld. Van die uitstapjes waarvan je denkt: ja leuk, gezellig!”* Toch zijn er ook een aantal die hiervan zeggen dat het wel sneu is, maar dat het niet een grote ramp is en dat de arme kinderen zich in de vakantie ook op een andere manier kunnen vermaken.

Ten vierde leidt armoede tot sociale uitsluiting, doordat de ouders van de kinderen in armoede minder vaak geld hebben voor sport en cultuur. Het is volgens de kinderen voor de ouders vaak niet mogelijk om het lidmaatschap van bijvoorbeeld sportverenigingen te betalen. Daardoor kunnen de armere kinderen niet op één of meerdere sporten die ze willen, zoals veel andere kinderen wel kunnen.

Sport wordt door de kinderen wel gezien als iets dat belangrijk is, omdat je er vrolijk van wordt, het gezond is en omdat je klasgenoten het ook doen. Hiernaast geven de kinderen aan dat arme kinderen minder kunnen deelnemen aan culturele activiteiten, zoals het bezoeken van musea of het leren bespelen van een muziekinstrument.

Tot slot durven kinderen uit arme gezinnen volgens andere kinderen hun vrienden minder gemakkelijk mee naar huis te nemen, omdat het huis er armoediger uitziet dan andere huizen. De kinderen geven aan dat ze waarschijnlijk hun vrienden niet mee naar huis durven te nemen uit schaamte, maar ook omdat ze waarschijnlijk niet genoeg eten hebben om aan te kunnen bieden of dat het van de ouders niet mag. Een kind illustreert dit in zijn opmerking: *“Dat ze bijvoorbeeld niemand mee naar huis kunnen nemen.. omdat dat niet mag van de ouders omdat ze dan niet iets lekkers kunnen geven of eten ofzo. En dan zien ze het huis dat slordig is.”* Ook arme kinderen beamen dat ze eigenlijk nooit vriendjes of vriendinnetjes mee naar huis nemen.

4.3 Beschermende factoren voor een positieve ontwikkeling

Er zijn veel factoren die bijdragen aan een positieve ontwikkeling van kinderen. In dit stuk worden de drie belangrijkste factoren met betrekking tot sociale insluiting uitgewerkt.

Sociale binding. Bij de beschermende factor *sociale binding* gaat het om een tweetal zaken. In de eerste alinea wordt ingegaan op de relatie met het gezin. De tweede alinea bespreekt de emotionele band die arme kinderen hebben met vrienden en andere kinderen op school.

Over de relatie met het gezin wordt door de kinderen weinig verteld, ondanks het feit dat hier enkele keren naar gevraagd is door middel van vragen over wat de kinderen merken van het feit dat er weinig geld is en wat er bij hen thuis anders is dan bij anderen thuis. Het enige wat hierover duidelijk naar voren kwam in één gesprek, is dat niet-arme kinderen denken dat een arm kind minder contact met zijn of haar ouders heeft, omdat de ouders vaak weg zouden zijn vanwege het zoeken naar werk. Hierdoor zou het kind eenzamer zijn. Wat hiernaast over de thuissituatie genoemd werd is dat het huis zo armoedig is waardoor het kind zich schaamt voor zijn huis.

De tweede belangrijke eis voor de beschermende factor sociale binding, is een emotionele band met vrienden en andere kinderen op school. Er worden door de kinderen verschillende zaken genoemd waardoor deze band in het geding zou kunnen komen. Ten eerste wordt er meerdere malen genoemd dat een arm kind aan minder dingen mee zou kunnen doen, zoals uitjes, een schoolreis of andere activiteiten. Hierdoor maakt het minder actief deel uit van deze netwerken en daardoor raakt het kind uitgesloten van zijn leeftijdsgenoten. Een tweede punt is dat een kind dat in armoede opgroeit minder gemakkelijk zijn of haar verjaardag kan vieren en minder snel naar verjaardagen toe kan. Dit komt door een gebrek aan geld voor eten, drinken of cadeautjes. Ook hierdoor komt het minder in contact met zijn leeftijdsgenoten. Hier werd wel door andere kinderen tegenin gebracht dat je niet aan

al deze activiteiten hoeft mee te doen en niet perse een verjaardagscadeau hoeft te geven, om erbij te horen en vrienden te hebben. Hiernaast werd er vaak aangegeven dat kinderen buitengesloten raken van leeftijdsgenoten doordat ze geen telefoon hebben, bepaalde dingen niet kunnen doen of niet de juiste kleding hebben. Er werd wel ook door sommigen genoemd dat armere kinderen dit inderdaad niet hebben, maar dat zij het gewend zijn en genoeg nemen met iets minder. Tot slot wordt er aangegeven door verschillende kinderen dat arme kinderen in de klas wel eens hierom gepest worden. Door deze dingen hebben de kinderen ook minder sociale binding met hun leeftijdsgenoten.

Kansen voor betrokkenheid. Bij de beschermende factor *kansen voor betrokkenheid* zijn een drietal zaken van belang. In de eerste alinea wordt ingegaan op de vraag of de kinderen zich gewaardeerd voelen en op de kansen voor participatie. In de tweede alinea wordt besproken of ze de kans krijgen om een concrete bijdrage te kunnen leveren aan familie, de gemeenschap en de school.

Ten eerste worden de kansen voor betrokkenheid onderzocht met de vraag of kinderen zich gewaardeerd voelen. Door één arm kind wordt gezegd dat hij denkt dat andere kinderen hem minder aardig vinden doordat ze arm zijn. Ook wordt er aangegeven dat arme kinderen liefde missen, apart gevonden worden in de klas en dat ze minder populair zijn. Bij deze zaken komt het gebrek aan waardering van leeftijdsgenoten sterk naar voren. Toch wordt er door andere kinderen ook gezegd dat het hen niet uitmaakt of iemand arm of rijk is, zolang de persoonlijkheid van diegene leuk is. Ook geeft een arm kind aan dat die populariteit voor hem niet zo belangrijk is, zolang hij maar een paar vrienden heeft. Of ze waardering krijgen van ouderen zoals leerkrachten en ouders, komt niet naar voren in de gesprekken. De kansen voor participatie liggen in het verlengde hiervan. Er wordt door veel kinderen aangegeven dat ze minder mee kunnen doen aan verschillende activiteiten doordat hier geen geld voor is en doordat ze soms thuis moeten blijven om klusjes te doen.

Hiernaast worden de kansen voor betrokkenheid onderzocht door de mogelijkheden voor een concrete bijdrage aan familie, vrienden, gemeenschap en school. Over deze concrete bijdrage wordt door de niet-arme kinderen niet heel veel gezegd. Wat er juist wel benoemd wordt, ook door arme kinderen, is dat arme kinderen hun ouders vaak moeten helpen door bijvoorbeeld klusjes te doen thuis of geld aan ze te geven dat ze met hun bijbaantje verdiend hebben. Hierdoor leveren ze een concrete bijdrage aan familie. De kinderen kunnen echter vaak niet vrienden of klasgenoten mee naar huis nemen omdat het armoedig is, of ze kunnen hun verjaardag niet vieren. Hierdoor leveren ze minder concrete bijdrage aan de vriendschappen.

Constructieve tijdsbesteding. Bij de beschermende factor *constructieve tijdsbesteding* gaat het om de kansen die de kinderen hebben om deel te nemen aan verschillende soorten vrijetijdsbesteding, zowel creatieve activiteiten als sport, clubs en verenigingen. Hierbij zal de vraag worden gesteld of deze vrijetijdsbesteding ze in contact brengt met volwassenen die hen aanmoedigen en ondersteunen. De volgende alinea bespreekt deze zaken.

De respondenten geven aan dat kinderen die in armoede opgroeien minder deelnemen aan creatieve activiteiten zoals cultuur en muziek. Veel kinderen geven aan dat arme kinderen waarschijnlijk te weinig geld hebben om uitstapjes te doen naar bijvoorbeeld musea en het theater. Ook noemen veel kinderen dat ze denken dat de ouders niet genoeg geld hebben voor muziekles voor het kind. Door de arme kinderen worden deze punten beaamd. Ten tweede geven kinderen aan dat arme kinderen minder kansen hebben om mee te doen aan sport, clubs en verenigingen. Veel kinderen benoemen dat hier waarschijnlijk geen geld voor is, omdat het lidmaatschap en de sportkleding duur zijn. Dat de arme kinderen waarschijnlijk niet op muziekles of bij een (sport)vereniging zitten, houdt in dat ze weinig gelieerd zijn aan organisaties. Hierdoor is de kans groot dat ze niet in contact komen met volwassenen anders dan familieleden en leerkrachten.

4.4 Implicaties voor beleid

Een consultatie van verschillende meningen heeft een verscheidenheid aan informatie opgeleverd over wat Nederlandse kinderen vinden wat voor beleid er opgericht zou kunnen worden voor arme kinderen in Nederland. Gevraagd naar beleidsimplicaties, geven kinderen heel verschillende suggesties. In deze paragraaf zullen eerst verstrekkende aanbevelingen worden besproken, die het probleem bij de kern aanpakt. Hierna gaat deze paragraaf in op aanbevelingen die zich meer richten op het verzachten van de gevolgen, maar die ook gemakkelijker te bereiken zijn.

De verder strekkende aanbevelingen zijn alleen op langere termijn te realiseren. Er zijn er een aantal. Allereerst moet er bewustwording bij de overheid worden gecreëerd over het armoedeprobleem in Nederland. Het grote probleem van armoede is volgens de kinderen dat hun ouders geen werk hebben. Dit is logisch: een baan zorgt voor een verbetering in de economische situatie en leidt tot minder armoede. Hier moet de overheid volgens hen wat aan doen, maar het is niet zo gemakkelijk op te lossen. Het armoedeprobleem en de problematiek rondom het tekort aan werkgelegenheid is een economisch probleem en vraagt om een politieke oplossing. Het is een politieke keuze in hoeverre hierop wordt ingezet. Werkloosheid zal in ons systeem altijd blijven bestaan, maar inzetten op een verhoging van werkgelegenheid kan wel degelijk. Het is als organisatie goed om na te denken over manieren waarop hier iets aan gedaan kan worden en om het probleem aan te kaarten bij de juiste politieke partijen. Een andere manier om de economische situatie van werklozen te verbeteren is het verhogen van de bijstandsuitkering of de Werkloosheidswetuitkering. Organisaties zouden ook op een verhoging hiervan kunnen inzetten wanneer ze met politieke partijen over het werkloosheidsprobleem praten. Wanneer de ouders van kinderen een baan en daarmee een inkomen hebben, volgt hier logischerwijs op dat de kinderen meer mee kunnen doen aan bijvoorbeeld sport, verenigingen en cultuur.

Hoewel het inzetten op een verbetering van de werkgelegenheid het armoedeprobleem bij de kern aanpakt, en daarmee een effectieve manier zou kunnen zijn, is dit alleen met politieke wil te bereiken. Een aantal andere opties liggen gemakkelijker binnen het bereik van organisaties, en zijn daarmee ook op kortere termijn te realiseren. Ten eerste moet er bij de inwoners van Nederland bewustwording gecreëerd worden. De kinderen geven aan dat er volgens hen nog te weinig begrip is voor de situatie in eigen land, waarmee ze bedoelen dat er in Nederland meer mensen in armoede leven dan de meeste mensen zullen denken. Het doel van deze aanbeveling is dat mensen meer zullen doneren aan charitatieve organisaties en dat er in Nederland een bredere consensus is over de ernst van het probleem. Een charitatieve organisatie zou mensen bewust kunnen maken door er in haar campagnes in Nederland aandacht aan te besteden. Wanneer een organisatie meer donaties krijgt omdat ze zich ook voor kinderen in Nederland zelf inzet, kan het wat toevoegen om in de landelijke campagnes ook hierop in te zetten. In deze campagnes kan men, net als in andere campagnes, bewustgemaakt worden van de problematiek én kan er gestreefd worden naar het aangaan van banden met nieuwe donateurs. Een andere aanbeveling richting organisaties is om kortingskaarten aan te bieden voor kinderen in armoede. Veel kinderen gaven dit aan en noemden verschillende ideeën: kortingskaarten voor sportclubs, culturele activiteiten, pretparken en schoolreisjes. In een aantal steden bestaat dit al, zoals de Ooievaarspas⁵ in Den Haag. Naar voorbeeld hiervan zou het kunnen worden uitgebreid naar heel Nederland. Op deze manier kunnen ook arme kinderen gemakkelijker aan activiteiten meedoen en worden ze minder buitengesloten. Ook dit is een aanbeveling voor de middellange termijn. Organisaties kunnen hierin faciliteren door de samenwerking aan te gaan met stichtingen en bedrijven van de genoemde activiteiten, zoals sportclubs, musea en pretparken. Wellicht zijn zij geïnteresseerd in een samenwerking. Ook zou hierop gelobbyd kunnen worden bij de lokale overheden, naar voorbeeld van de steden waar het al bestaat. Wanneer zij het belang inzien van sporten en culturele activiteiten, ook voor arme kinderen, kunnen zij hierin wellicht iets betekenen. Een uitdaging hierbij is dat veel charitatieve organisaties op landelijk niveau opereren, en dat het lobbyen op alle lokale overheden dan een intensief en tijdrovend proces kan worden.

Tot slot zijn er een aantal aanbevelingen die op de korte termijn gerealiseerd zouden kunnen worden. Deze aanbevelingen kunnen worden onderverdeeld in aanbevelingen die direct en die indirect impact hebben op het leven van arme kinderen. Een eerste aanbeveling met directe impact is om activiteiten te organiseren voor arme kinderen, zoals een sportdag of een uitstapje. Hierdoor kunnen arme kinderen ook de dingen doen die leeftijdsgenoten vaak wel kunnen en zij niet. Het kan

⁵ De Ooievaarspas is geïntroduceerd in 1989 en biedt arme gezinnen allerlei voordelen, zoals korting op sport- en cultuur gerelateerde activiteiten. Bron: <http://www.ooievaarspas.nl/over-ooievaarspas/>

zijn dat het te grootschalig wordt wanneer een landelijke organisatie dit organiseert. Ook hier zou dus de aanbeveling kunnen zijn om dit uit te besteden aan lokale overheden, of door samenwerkingen aan te gaan met lokale of provinciale organisaties die de uitvoerende taak hierin op zich kunnen nemen. Een aanbeveling in het verlengde hiervan, is dat vakanties voor arme mensen gefaciliteerd zouden kunnen worden. Een idee van de respondenten was dat er een soort koppelingssysteem ontwikkeld zou kunnen worden, waarbij mensen hun vakantiehuis kunnen aanbieden aan arme mensen voor een gratis vakantie. Deze aanbeveling is op korte termijn te realiseren en er zijn voor de organisatie zelf weinig kosten aan verbonden. De derde aanbeveling met directe impact is het praktisch ondersteunen van kinderen, door het geven van bijvoorbeeld kleding, speelgoed en een fiets. Deze aanpak is echter weinig bestendig; het is slechts een tijdelijke oplossing. Wel kunnen kinderen hierdoor tijdelijk goed geholpen worden.

Een aanbeveling met directe impact op het leven van arme kinderen is het ondersteunen van de Voedselbank. De respondenten stellen voor dat ervoor gezorgd moet worden dat de pakketten van de Voedselbank uitgebreider en gevarieerder zijn. Dit kan bewerkstelligd worden door structureel voedsel of geld aan de Voedselbank te doneren of door een samenwerking met hen aan te gaan. In het verlengde hiervan wordt er voorgesteld dat de Voedselbanken ook op meer locaties zouden moeten zijn, zodat het bereikbaarder is voor de mensen. Wanneer ze meer inkomsten hebben, misschien ook van overheden of andere organisaties, is dit wellicht realiseerbaar.

5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

5.1 Conclusie

In Nederland groeit één op de negen kinderen op in armoede, wat voor de ontwikkeling van het kind veel gevolgen heeft. In dit onderzoek wordt de vraag gesteld wat de invloed is van armoede op sociale uitsluiting bij kinderen en wat kinderen vinden dat organisaties kunnen doen voor kinderen in armoede in Nederland. Uit de literatuur blijkt dat armoede tot sociale uitsluiting kan leiden, onder andere doordat kinderen veel minder aan activiteiten kunnen meedoen en minder lid kunnen worden van verenigingen. Er zijn echter ook verschillende factoren die kinderen beschermen tegen de risico's die armoede met zich meebrengt. Dit zijn de bindingen die een kind heeft met het gezin en leeftijdsgenoten, de kansen die het krijgt voor betrokkenheid en participatie en de mogelijkheden om de vrije tijd op een constructieve manier te besteden. Hiernaast bezit een kind een bepaalde mate van veerkracht, waardoor het minder beïnvloed wordt door problemen. Hoe meer een kind deze factoren bezit, hoe groter de kans is dat het weerstand kan bieden tegen de risico's van armoede voor sociale uitsluiting. Armoede kan dus zeker leiden tot sociale uitsluiting, maar de verwachting is dat dit verband wordt verminderd door deze factoren. In dit onderzoek wordt onderzocht of deze beschermende factoren de invloed van armoede op sociale uitsluiting inderdaad verminderen. Dit gebeurt in tien gesprekken van ongeveer een uur met groepjes van vijf of zes kinderen van drie verschillende basisscholen.

5.2 Discussie

Uit dit onderzoek blijkt dat kinderen verwachten dat armoede gevolgen heeft voor de gemoedstoestand van arme kinderen, door bijvoorbeeld de stress van hun ouders die de kinderen voelen. Ook verwachten kinderen gevolgen voor het dagelijks leven, doordat ze zelf moeten werken en doordat ze zich schamen voor hun armoede. Dit is in lijn met verschillende onderzoeken die aangeven dat armoede verschillende negatieve gevolgen heeft op het dagelijks leven en de gemoedstoestand van kinderen (Crowley & Vulliamy, 2007; Hooper et al., 2007; Steketee et al., 2013). In dit onderzoek geven sommige arme kinderen aan dat de armoede wel vervelend is, maar dat het in Nederland in vergelijking met andere landen wel wat meevalt. Uit andere literatuur komt dit niet naar voren. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat eerder onderzoek uitsluitend met arme kinderen was, en dat arme kinderen in het bijzijn van hun niet-arme leeftijdsgenoten geen status willen verliezen (Willow, 2001). Verder komt uit de literatuur naar voren dat kinderen jaloeers zijn op hun leeftijdsgenoten (Crowley & Vulliamy, 2007). In dit onderzoek wordt dit bekrachtigd door verschillende kinderen. Wel geven ook een aantal niet-arme kinderen aan dat die jaloezie misschien wel meevalt, omdat de arme kinderen gewend zijn aan de armoede en juist blij zijn met kleine dingen. Deze nuance

is niet in eerdere literatuur terug te vinden. Hiernaast wordt in dit onderzoek door geen enkel kind genoemd dat arme kinderen regelovertredend gedrag vertonen, terwijl dit wel uit de literatuur gebleken is (Rovers, 1998). Dit zou kunnen komen doordat in dit onderzoek gesprekken zijn gehouden met de kinderen zelf en dat zij deze koppeling tussen armoede en regelovertredend gedrag niet zo snel maken.

In dit onderzoek worden ook een aantal gevolgen van armoede op sociale uitsluiting genoemd. De arme kinderen geven aan dat ze minder mee kunnen doen aan sport, cultuur en activiteiten, waardoor ze zich buitengesloten voelen. Een aantal niet-arme kinderen geven ook aan dat ze denken dat arme kinderen dit missen en dat ze hierdoor uitgesloten raken. Dit is in lijn met literatuur die aangeeft dat kinderen sociaal uitgesloten raken doordat ze minder deel kunnen nemen aan deze activiteiten (Hoff et al., 1997; Jehoel-Gijsbers, 2009; Vrooman et al., 2007). Toch zijn er ook een aantal kinderen die aangeven dat het wel meevalt. Niet-arme kinderen noemen het niet mee kunnen doen aan de activiteiten wel jammer voor de arme kinderen, maar niet kwalijk. Hiernaast wordt er gesproken over een gebrek aan goederen zoals kleding en speelgoed. De arme kinderen vinden dit gemis heel erg, wat ook in de literatuur naar voren komt (Crowley & Vulliamy, 2007; Ridge, 2007 en 2009; Willow, 2001). Een aantal niet-arme kinderen is het met ze eens dat dit heel vervelend is. Hoewel een aantal niet-arme kinderen zeggen dat het hebben van bijvoorbeeld tweedehands kleding niet zo'n probleem is als de arme kinderen het vinden, waren dit er maar een aantal. Dit zou kunnen komen doordat deze niet-arme kinderen zich dit misschien minder goed kunnen inleven. Toch denken veel andere kinderen dat het ontbreken van deze zaken wel serieuze problemen kan opleveren en tot sociale uitsluiting kan leiden.

De problemen die deze gebreken veroorzaken, worden versterkt door de *childhood consumer culture* (Willow, 2001). Dit wordt bevestigd door veel uitspraken die de respondenten doen over hoe belangrijk het is om een goede telefoon en merkkleding te hebben. Wanneer één kind echter noemt dat het ook sneu is dat arme kinderen geen merkproducten kunnen betalen, wordt er door alle kinderen verontwaardigd gereageerd. Zij vinden dit absoluut niet nodig om erbij te horen. Deze *childhood consumer culture* kent dus wel grenzen, iets waar in de literatuur verder weinig aandacht aan wordt besteed. Hieruit komt naar voren dat kinderen zeker te maken hebben met een sterke *childhood consumer culture* waarin status belangrijk is, maar tot op zekere hoogte. Ook wordt er door de respondenten aangegeven dat het er waarschijnlijk thuis minder mooi of armoediger uitziet, waardoor je vrienden minder gemakkelijk meeneemt. Dit werd ook verwacht op basis van de literatuur (Rice, 2006).

Aan de beschermingsfactor sociale binding wordt veelal niet voldaan: arme kinderen missen een bepaald niveau van binding met klasgenoten en vrienden op school; aan veel dingen waar klasgenoten aan mee kunnen doen, kunnen zij niet deelnemen. De beschermingsfactor kansen voor

betrokkenheid is enerzijds in de positieve zin aanwezig: doordat kinderen thuis mee moeten helpen, krijgen ze waardering van hun ouders en zijn ze betrokken in het huishouden. Dit is echter maar een klein onderdeel. Deze kansen voor betrokkenheid worden ook onderzocht met de mogelijkheden voor participatie die het kind heeft. Hier wordt veel minder aan voldaan doordat ze minder mee kunnen doen aan de leuke dingen en hierdoor niet betrokken zijn bij hun omgeving. Tot slot wordt aan constructieve tijdsbesteding zeker niet voldaan bij arme kinderen. Arme kinderen hebben veel minder mogelijkheden voor sport, cultuur en verenigingen dan de niet-arme kinderen. Wanneer gekeken wordt naar de drie beschermingsfactoren samen, moet er geconcludeerd worden dat er voor arme kinderen in grote mate niet aan voldaan wordt. Van een sterke mitigerende invloed van de beschermende factoren zal bij arme kinderen dus waarschijnlijk geen sprake zijn. De factoren waarvan verwacht werd dat ze de arme kinderen konden beschermen tegen de invloed van armoede op sociale uitsluiting, zijn juist bij arme kinderen in minimale mate aanwezig.

Er zijn een tweetal beperkingen aan het onderzoek. De interviews zijn voor dit onderzoek slechts op drie scholen afgenomen, in één klas per school. Hierdoor komen alle respondenten slechts uit drie schoolklassen. Toekomstig onderzoek zou zich kunnen richten op meerdere scholen, en meerdere klassen. Met een grotere verscheidenheid aan kinderen wordt het onderzoek naar dit onderwerp daarmee beter te generaliseren. Een tweede beperking heeft te maken met de beschermende factoren. Tijdens het onderzoek wordt er onderzocht of hier bij de arme kinderen sprake van is. Er kan echter slechts gesteld worden dat de beschermende factoren in grote mate afwezig zijn. Er kan op basis van de resultaten niets gezegd worden over de mate waarin deze de kinderen wel beschermt tegen de invloed van armoede op sociale uitsluiting.

In vervolgonderzoek zou het goed zijn wanneer er onderzocht wordt in welke mate de beschermende factoren de kinderen beschermen tegen de invloed van armoede op sociale uitsluiting. Het zou interessant zijn te weten in hoeverre de relatie tussen armoede en sociale uitsluiting uitgevlakt wordt, naarmate de beschermende factoren in grotere mate aanwezig zijn. Daarnaast zouden er in plaats van alleen focusgroepen, ook interviews afgenomen kunnen worden bij kinderen. Op die manier kan men erachter komen of de kinderen in één-op-één gesprekken andere dingen zeggen dan in groepsverband en kan er daarmee een nog scherpere analyse gemaakt worden van dit probleem.

Dit onderzoek draagt op twee belangrijke manieren bij aan de huidige kennis over opgroeien in armoede. Het laat ten eerste zien dat er af en toe verschillen zijn tussen wat arme kinderen zeggen wat ze ervaren en wat niet-arme kinderen denken dat ze ervaren. Deze nuanceverschillen kunnen meer duidelijkheid geven over hoe over sociale uitsluiting bij arme kinderen wordt gedacht door zowel de arme als de niet-arme kinderen. Onderzoek hierover richt zich erop wanneer arme kinderen uitgesloten zijn en niet-arme kinderen de uitsluiters zijn. Door te weten wat beide groepen kinderen ervan denken, is beter beleid te maken op de problematiek rond armoede en sociale uitsluiting.

Daarnaast heeft dit onderzoek voor het eerst de koppeling gemaakt tussen wat de kinderen zeggen over armoede en sociale uitsluiting en hoe dit zich verhoudt tot de drie beschermende factoren (Catalano et al., 2004). De beschermende factoren worden gezien als factoren die kinderen beschermen tegen tegenslagen, maar uit dit onderzoek blijkt dat kinderen die opgroeien in armoede deze beschermende factoren grotendeels missen. Dit laat zien dat om de invloed van armoede op sociale uitsluiting tegen te gaan het uitermate belangrijk is om kinderen in armoede te ondersteunen. Een praktische implicatie hiervan is dat men er niet vanuit mag gaan dat de beschermende factoren arme kinderen grotendeels beschermen tegen de negatieve invloeden. Juist bij deze kwetsbare groep zijn deze beschermende factoren grotendeels afwezig.

Dus, waarom ik en niet een ander? Ondanks het bestaan van verschillende beschermende factoren, beschermen ze kinderen die opgroeien in armoede niet genoeg. Armoede leidt – helaas – bij veel kinderen tot sociale uitsluiting. Hierdoor is de kans groot dat ze niet helemaal bij de anderen horen. Het gevoel van sociale uitsluiting en het gevoel van ‘waarom nu juist ik?’ bestaat bij kinderen in grote mate. Aan de civil society, in de vorm van charitatieve organisaties, de taak weggelegd om hier iets aan te doen.

LITERATUURLIJST

- Alvord, M.K. & Grados, J.J. (2005). Enhancing Resilience in Children: A Protective Approach. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36, 238-245.
- Babbie, E. (2006). *Practice of social research*. Hampshire: Cengage Learning.
- Baumrind, D. (1991). Effective parenting during the early adolescent transition. In P. A. Cowan, & M. Hetherington (Eds.), *Family transition* (pp. 111–163). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Benson, P.L., Leffert, N., Scales, P.C. & Blyth, D.A. (1998). Beyond the 'Village' Rhetoric: Creating Healthy Communities for Children and Adolescents. *Applied Developmental Science*, 2, 138-159.
- Benzies, K., & Mychasiuk, R. (2009). Fostering Family Resiliency: A Review of the Key Protective Factors. *Child & Family Social Work*, 14, 103–114.
- Bosch, K. van den, (2001). *Identifying the poor: using subjective and consensual measures*. Ashgate: Aldershot.
- Bossert, W., D'Ambrosio, C., & Peragine, V. (2004). *Deprivation and social exclusion*. Montreal: CIREQ, Universiteit van Montreal.
- Brooks, J.E. (2006). Strengthening Resilience in Children and Youths: Maximizing Opportunities in the Schools. *Children and Schools*, 28, 69-76.
- Brooks-Gunn, J., & Duncan, G.J. (1997). The Effects of Poverty on Children. *Children and poverty*, 7 (2), 55-71.
- Bucx, F. (2011). *Gezinsrapport 2011: Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Burchardt, T., J. LeGrand en D. Piachaud (2002). *Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure*. In: J. Hills, J. Le Grand en D. Piachaud(red.), *Understanding Social Exclusion* (p. 30-43). Oxford: Oxford University Press.
- Catalano, R., Berglund, M., Ryan, J., Lonczak, H. & Hawkins, D. (2004). Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 591, 98.
- CBS/SCP (2014). *Armoedesignalement 2014*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Crowley, A., & Vulliamy, C. (2007). *Listen up! Children and young people talk about poverty*. Wales: Save the Children.
- Gils, J. van, & Willekens, T. (2010). *Belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren die in armoede leven*. Meise: Kind & Samenleving.
- Guiaux, M. (2011). *Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later – omvang en verklaringen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2011). *Qualitative research methods*. Los Angeles: SAGE publications.
- Hoff, S.J.M., J. Dronkers., & J.C. Vrooman (1997). *Arme ouders en het welzijn van kinderen*. In G. Engbersen, J.C. Vrooman & E. Snel, *Arm Nederland - de kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hooper, C.A., Gorin, S., Cabral, C., & Dyson, C. (2007). *Living with hardship 24/7: The diverse experiences of families in poverty in England*. London: The Frank Buttle Trust.
- Ince, D., van Yperen, T., & Valkestijn, M. (2013). *Top tien positieve ontwikkeling jeugd. Beschermende factoren in opgroeien en opvoeden*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G., Smits, W., Boelhouwer, J., & Bierings, H. (2007). *Sociale uitsluiting in beeld gebracht*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Korenman, S., Miller, J.E., & Sjaastad, J.E. (1994). *Long-term poverty and child development in the United States: Results from the NLSY*. Wisconsin: Institute for Research on Poverty.
- Kösters, L., & Otten, F. (2007). Krappe Beurs als Erfenis? *Sociaaleconomische trends*, 3, 36-41.
- Lieshout, P.A.H. van, Meij, M.S.S. van der, & Pree, J.C.I de (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Den Haag: Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid.
- Masten, A.S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56, 227-238.
- Masten, A.S., & Coatsworth, J.D. (1998). The Development of Competence in Favorable and Unfavorable Environments: Lessons from Research on Successful Children. *American Psychologist*, 53, 205-220.
- Moonen, L. (2010). Minder Sociale Participatie door Personen met Weinig Inkomen. *Sociaaleconomische trends*, 1e kwartaal 2010, 51-57.
- Morrow, V. (2001). *Networks and neighbourhoods: Children's and young people's perspectives*. London: Institute for Clinical excellence.
- Muffels, R. (2004). Sociale uitsluiting in de welvaartsstaat. In: W. Arts, H. Entzinger en R. Muffels (red.), *Verzorgingsstaat vaar wel* (p. 139-158). Assen: Van Gorcum.
- Muffels, R., & Fouarge, D. (2000). *Social exclusion and poverty: definition, public debate and empirical evidence in the Netherlands*. Tilburg: worc/tisser.
- Poggi, A. (2004). *Measuring social exclusion using the capability approach*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

- Rice, B. (2006). *Against the odds: an investigation comparing the lives of children on either side of Britain's housing divide*. London: Shelter.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion: from a child's perspective*. Bristol: Policy press.
- Ridge, T. (2007). It's a Family Affair: Low-income Children's Perspectives on Maternal Work. *Journal of Social Policy*, 36, 399-419.
- Ridge, T. (2011). The Everyday Costs of Poverty in Childhood: a Review of Qualitative Research Exploring the Lives and Experiences of Low-income Children in de UK. *Children and Society*, 25, 73-84.
- Ridge, T., & Millar, J. (2000). Excluding Children: Autonomy, Friendship and the Experience of the Care System. *Social policy & Administration*, 2, 160-175.
- Roest, A., A. Lokhorst en J.C. Vrooman (2010). *Sociale uitsluiting bij kinderen. Omvang en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rovers, B. (1998). *Armoede en regelovertreding door kinderen*. In: Engbersen, G.E.A., *Effecten van armoede: derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (p. 81-100). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Snel, E., Hoek, T. van der, & Chessa, T. (2003). *Kinderen in armoede – opgroeien in de marge van Nederland*. Den Haag/ Assen: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport/ Van Gorcum.
- Steketee, M., Nederland, T., Mak, J., Gaag, R. van der, Bommel, M. van, Roebroek, L., ... Oosterwijk, C. (2013). *Kinderen in armoede in Nederland*. Den Haag: De Kinderombudsman.
- Tominey, E. (2009). *The Timing of Parental Income and Child Outcomes: The Role of Permanent and Transitory Shocks*(i z a Discussion Paper No. 5225). London: University College.
- Tsakoglou, P., & Papadopoulos, F. (2001). *Identifying population groups at high risk of social exclusion: Evidence from the echp*. Bonn: iza
- UNICEF (1989). *Verdrag inzake de Rechten van het Kind*. Voorburg: UNICEF Nederland.
- Verweel, P. (2007). *Respect in en door de sport* (oratie). Amsterdam: Uitgeverij swp.
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief; institutions of social security, and their impact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, J.C., S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.) (2007). *Armoedemonitor 2007*. Den Haag /Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Vrooman, J.C., & Wildeboer Schut, J.M. (2013). Het karige bestaan: een kwart eeuw armoede in Nederland. *TPEdigitaal 2013*, 7, 28-50.

- Whitbeck, L.B., et al. (1997). The effects of parent's working conditions and family economic hardship on parenting behaviors and children's self-efficacy. *Social Psychology Quarterly*, 60 (4), 291-303.
- Willow, C. (2001). *Bread is Free: Children and Young People Talk About Poverty*. Save the Children: London.
- Zeijl, E., Beker, M., Breedveld, K., Broek, A. van der, Haan, J. de, Herweijer, F., ... Wittebrood, K. (2003). *Rapportage Jeugd 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Zwieten, M. van & Willems, D. (2004). Waardering van kwalitatief onderzoek. *Huisarts en wetenschap*, 47, 38-43.

BIJLAGEN

Bijlage 1: Discussiegids

Hoi allemaal. Bedankt voor het komen vandaag! Ik ben Berber Harkema, ik ben 24 jaar en studeer pedagogiek in Utrecht.

Ik doe de afgelopen en komende weken onderzoek naar de gevolgen voor kinderen die opgroeien in een gezin dat niet zoveel geld heeft. Ik doe dit onderzoek voor de universiteit, en voor een organisatie die voor kinderen werkt, Save the Children. Zij willen graag een programma opzetten om kinderen in Nederland die niet zoveel geld hebben te helpen. Door dit onderzoek te doen, kan ik erachter komen wat Save the Children het beste voor soort programma kan opzetten.

Ik zal even wat praktische dingen over dit gesprek uitleggen. Jullie deelname hieraan is vrijwillig. Dit betekent dat je niet verplicht bent om hier te zijn, en als je wil kun je stoppen. Ik vind het heel erg fijn dat jullie mee willen werken en hoop natuurlijk dat jullie het zelf ook leuk vinden en blijven deelnemen. Alles wat jullie hier zeggen blijft vertrouwelijk. Jullie zijn anoniem, wat betekent dat van alles wat je zegt, niet bekend wordt in het onderzoek dat jij dat hebt gezegd. Er zijn geen foute of goede antwoorden, ik ben gewoon benieuwd naar jullie mening over de verschillende dingen. Je kunt dus alles zeggen wat je wilt en vindt. Ik probeer om zoveel mogelijk dingen te horen, dus ook als je het met elkaar oneens bent is dat helemaal niet erg, dit kun je absoluut zeggen. Ik zal jullie niet om te beurt de beurt geven, dus wanneer je iets te zeggen hebt, kan je het zeggen als je dat wil. Het is wel belangrijk dat iedereen elkaar uit laat praten en je elkaar in zijn of haar waarde laat. Ik zal het gesprek hierin sturen.

Omdat ze niet alles kan opschrijven en onthouden, zal ik de hele discussie opnemen op dit geluidsapparaat. De reden hiervoor is dat ik niets wil missen van wat iedereen gezegd heeft zodat ik later alles terug kan luisteren. Wees niet bang hiervoor, ook deze opname blijft helemaal vertrouwelijk en alleen ik kan hem afluisteren. Vinden jullie het allemaal goed dat dit gesprek wordt opgenomen? (*wacht op instemming van iedereen*). Dit gesprek zal ongeveer een uur of anderhalf uur duren. Pak gewoon wat drinken en een koekje als je wilt. Zijn er nog vragen voordat we beginnen?

Achtergrondkenmerken

1. Leeftijd
2. Geslacht

3. Woonplaats

Introductievragen

Om te beginnen lijkt het me leuk om van elkaar te weten wie jullie zijn, hoe oud je bent en wat je hobby's zijn. Ik zal beginnen.

1. Hoe vinden jullie het hier op school?
2. Wat zijn jullie hobby's?

Onderwerp 1: Gevolgen armoede

1. Wat vind je ervan als er bij kinderen thuis te weinig geld is?
2. Hoe komt het denk je, als er bij sommigen thuis te weinig geld is?
3. Wat merken kinderen met weinig geld thuis hiervan denk je?
4. Wat denk je wat arme kinderen er zelf van vinden om weinig geld te hebben?
5. Zie je het aan kinderen, in de klas bijvoorbeeld, wanneer ze minder geld hebben? Waaraan?
6. Wat denk je dat kinderen die opgroeien met weinig geld missen?
7. Wie kan er wat aan doen dat ze bij sommige kinderen thuis minder geld hebben?
8. Praat je er wel eens met de kinderen zelf over? (ja, nee, soms) Zo ja, waar gaat dat over?
9. Wat is er bij jullie thuis anders dan bij arme kinderen thuis?

Onderwerp 2: Armoede en sociale uitsluiting

1. Denk je dat kinderen met minder geld thuis wel eens dingen zouden willen doen, maar dat ze dat niet kunnen doen omdat er te weinig geld is? Zo ja, wat?
2. Wordt er binnen de klas over gepraat dat sommigen minder geld hebben dan anderen?
3. Zijn er kinderen die je kent, die minder geld hebben thuis?
4. Heb je het gevoel dat zij minder vaak lid zijn van (sport)clubs of dat ze minder vaak leuke dingen doen?
5. Heb je het gevoel dat de kinderen die minder geld hebben, minder vaak kunnen mee doen aan dingen?
6. Denk je dat de armoede het leven van de kinderen belemmert? Hoe dan?

Onderwerp 3: Tips van de kinderen (ideeën voor programma's)

In Nederland zijn verschillende organisaties die opkomen voor kinderen in armoede in Nederland. Wat denken jullie wat een organisatie zou kunnen doen om armere kinderen te helpen?

1. Wat voor dingen denken jullie dat kinderen in armoede zouden helpen?

2. Wat zou je willen wat er gedaan wordt voor arme kinderen?
3. Wat voor activiteiten zouden er opgericht kunnen worden om hen te ondersteunen?

Conclusie

We zijn nu aan het eind van de discussie gekomen. Heeft een van jullie nog opmerkingen voordat we afsluiten? Ik wil jullie allemaal heel erg bedanken voor je deelname. Jullie verhalen en ervaringen zijn erg waardevol voor mij in mijn onderzoek en voor Save the Children voor het ontwikkelen van haar programma. Bedankt!

Bijlage 2: Brief ouders

Beste ouders van de leerlingen van groep ...,

Op (datum) komt Berber Harkema een onderzoek voor haar scriptie bij ons uitvoeren. Ze is masterstudent Pedagogiek aan de universiteit Utrecht en ze studeert af op een onderzoek voor de ontwikkelingsorganisatie Save the Children. Haar onderzoek zal gaan over armoede bij kinderen. Hierin wil ze onderzoeken wat kinderen hierover zeggen, wat zij denken wat het voor kinderen betekent en vooral wat zij voor ideeën hebben wat Save the Children in Nederland zou kunnen doen om kinderen die opgroeien in armoede te ondersteunen. Het doel van het onderzoek is om aanbevelingen te doen aan Save the Children over wat ze voor kinderen in armoede kunnen betekenen, op basis van wat kinderen en jongeren zelf zeggen wat zij goede programma's zouden vinden.

Het onderzoek vindt plaats door middel van gesprekken met groepjes kinderen, die ongeveer een uur duren. Het gesprek is verder volledig anoniem en in de scriptie zullen geen namen worden genoemd. Slechts de algemene resultaten zullen hierin verwerkt worden.

Mocht u er een bezwaar tegen hebben dat uw kind meewerkt, kunt u dit uiteraard voor die tijd per mail laten weten. Bij vragen kunt u ook altijd contact opnemen met Berber: berber.harkema@savethechildren.nl.

Met vriendelijke groet, ...